

Іван Нечуй-Левицький

КАЙДАШЕВА СІМ'Я

Повість

«Кайдашева сім'я» — реалістична соціально-побутова повість класика української літератури Івана Нечуя-Левицького. У творі описано події, що відбувалися у великій сільській родині Кайдашів. Конфлікти усередині сім'ї зображено з гумором, проте добре ставлення до сварливих Кайдашів не перешкоджає автору безжально критикувати суспільний лад, спосіб організації громади, поведінку духовенства, які призводять до зубожіння людського духу.

*Охороняється законом про авторське право.
Жодна частина цього видання не може бути відтворена
в будь-якому вигляді без дозволу автора чи видавництва.*

Навчальна книга — Богдан, просп. С. Бандери, 34а,
м. Тернопіль, 46002, тел./факс (0352)52-06-07; 52-19-66; 52-05-48
office@bohdan-books.com www.bohdan-books.com
Збут: (0352) 43-00-46, (067) 3504817
Книга поштою: тел.: (0352) 51-11-41, (067) 3501870,
mail@bohdan-books.com
тел.: (044) 296-89-56; (095) 808-32-79, nk-bogdan@ukr.net

I

Недалеко от Богуслава, коло Росі, в довгому покрученому яру розкинулось село Семигори. Яр в'ється гадюкою між крутими горами, між зеленими терасами; од яру на всі боки розбіглись, неначе гілки дерева, глибокі рукави й поховались десь далеко в густих лісах. На дні довгого яру блищать рядками ставочки в очеретах, в осоці, зеленіють левади. Греблі обсажені столітніми вербами. В глибокому яру ніби в'ється оксамитовий зелений пояс, на котрому блищать ніби вправлені в зелену оправу прикраси з срібла. Два рядки білих хат по-під горами біліють, неначе два рядки перлів на зеленому поясі. Коло хат зеленіють густі старі садки.

На високих гривах гір кругом яру зеленіє старий ліс, як зелене море, вкрите хвилями. Глянеш з високої гори на той ліс, і здається, ніби на гори впала оксамитова зелена тканка, гарно побгалась складками, позападала в вузькі долини тисячами оборок та жмутів. В гарячий ясний літній день ліс на горах сяє, а в долинах чорніє. Над долинами стоїть сизий легкий туман. Ті долини здалека ніби дишуть тобі в лице холодком, лісовою вогкістю, манять до себе в тїнь густого старого лісу.

Під однією горою, коло зеленої левади, в глибокій западині стояла чимала хата Омелька Кайдаша. Хата потонула в старому садку. Старі черешні росли скрізь по дворі й кидали од себе густу тінь. Вся Кайдашева садиба ніби дихала холодком.

Одного літнього дня перед Паликопою Омелько Кайдаш сидів в повітці на ослоні й майстрував. Широкі ворота з хворосту були одчинені навстіж. Густа тінь у воротах повітки, при ясному сонці, здавалась чорною. Ніби намальований на чорному полі картини, сидів Кайдаш в білій сорочці з широкими рукавами. Кайдаш стругав вісь. Широкі рукава закачались до ліктів; з-під рукавів було видно здорові загорілі жилаві руки. Широке лице було сухорляве й бліде, наче лице в ченця. На сухому високому лобі набігали густі дрібні зморшки. Кучеряве посічене волосся стирчало на голові, як пух, і блищало сивиною.

Коло повітки на току два Кайдашеві сини, молоді парубки, поправляли поди під стіжки: жнива кінчались, і починалась возовиця. Старшого Кайдашевого сина звали Карпом, меншого — Лавріном. Кайдашеві сини були молоді парубки, обидва високі, рівні станом, обидва довгообразі й русяві, з довгими, тонкими, трошки горбатими носами, з рум'яними губами. Карпо був широкий в плечах, з батьківськими карими гострими очима, з блідуватим лицем. Тонкі пружки його блідого лица з

тонкими губами мали в собі щось неласкаве. Гострі темні очі були ніби сердиті.

Лаврінове молоде довгасте лице було рум'яне. Веселі сині, як небо, очі світилися привітно й ласкаво. Тонкі брови, русяві дрібні кучері на голові, тонкий ніс, рум'яні губи — все подихало молодою парубочою красою. Він був схожий з виду на матір.

Лаврін проворно совав заступом по землі. Карпо ледве володав руками, морщив лоба, неначе сердився на свого важкого й тупого заступа. Веселому, жартовливому меншому братові хотілось говорити; старший знехотя кидав йому по кілька слів.

— Карпе! — промовив Лаврін. — А кого ти будеш оце сватать? Адже ж оце перед Семеном тебе батько, мабуть, оженить.

— Посватаю, кого трапиться, — знехотя обізвався Карпо.

— Сватай, Карпе, Палажку. Кращої од Палажки нема на всі Семигори.

— То сватай, як тобі треба, — сказав Карпо.

— Якби на мене, то я б сватав Палажку, — сказав Лаврін. — В Палажки брови, як шнурочки; моргне, ніби вогнем сипне. Одна брова варта вола, другій брові й ціни нема. А що вже гарна! Як намальована!

— Коли в Палажки очі витрішкуваті, як у жаби, стан кривий, як у баби.

— То сватай Хіврю. Хівря доладна, як писанка.

— І вже доладна! Ходить так легенько, наче в ступі горох товче, а як говорить, то носом свистить.

— То сватай Вівдю. Чим же Вівдя негарна? Говорить тонісінько, мов сопілка грає, а тиха, як ягниця.

— Тиха, як телиця. Я люблю, щоб дівчина була трохи бриклива, щоб мала серце з перцем, — сказав Карпо.

— То бери Химку. Ця як брикне, то й перекинешся, — сказав Лаврін.

— Коли в Химки очі, як у сови, а своїм кирпатим носом вона чує, як у небі млинці печуть. А як ходить, то неначе решетом горох точить, такі викрутаси виробляє...

Карпо прикинув таке слівце, що батько перестав стругати і почав прислухатись. Він глянув на синів через хворостяну стіну. Сини стояли без діла й балакали, поспиравшись на заступи. Кайдаш скочив з ослона й вибіг з стругом у руці з повітки. Старий Омелько був дуже богомільний, ходив до церкви щонеділі не тільки на службу, а навіть на вечерню, говорив два рази на рік, горнувся до духовенства, любив молитись і постити; він понеділкував і постив дванадцять п'ятниць на рік, перед декотрими празниками. Того дня припадала п'ятниця перед Паликопою, котрого народ дуже поважає. Кайдаш не їв од самого ранку; він вірив, що хто буде постить у ту п'ятницю, той не буде в воді потопати.

— А чого це ви поставали, та руки позгортали, та ще й верзете бог зна що? — загомонів Кайдаш до синів. — Чи то можна в таку п'ятницю паскудить

язики? Ви знаєте, що хто сьогодні спостить цілий день, той ніколи не потопатиме в воді і не вмере наглою смертю.

— В Семигорах нема де і втопиться, бо в ставках старій жабі по коліна, — сказав Карпо.

— Говори, дурню! Нема де втопиться. Як Бог дасть, то і в калюжі втопишся, — сказав батько.

— Хіба з корчми йдучи... — сердито сказав Карпо і тим натякнув батькові, що батько любить часто ходити до корчми.

— Ти, Карпе, ніколи не вдержиш язика! Все допікаєш мені гіркими словами...

Кайдаш плюнув і знов пішов у повітку стругати вісь. Хлопці трохи помовчали, але перегодя знов почали балакати спершу тихо, а далі все голосніше, а потім зовсім голосно.

— Карпе! — тихо почав Лаврін, дуже охочий до гарних дівчат. — Скажи-бо, кого ти будеш сватать?

— Ат! Одчепись од мене, — тихо промовив Карпо.

— Сватай Олену Головківну. Олена кругла, як цибулька, повновида, як повний місяць; в неї щоки, мов яблука, зуби, як біла ріпа, коса, як праник, сама дівка здорова, як тур: як іде, то під нею аж земля стугонить.

— Гарна... мордою хоч пацюки бий; сама товста, як бодня, а шия, хоч обіддя гни.

— Ну, то сватай Одарку Ходаківну: ця тоненька, як очеретина, гнучка станом, як тополя; личко маленьке й тоненьке, мов шовкова нитка; губи ма-

ленькі, як рутяний лист. З маленького личка хоч води напийся, а сама пишна, як у саду вишня, а тиха неначе вода в криниці.

Старий Кайдаш аж набік сплюнув, а Карпо промовив:

— Вже й знайшов красуню! Та в неї лице, як тріска, стан, наче копистка, руки, як кочерги, сама, як дошка, а як іде, то аж кістки торохтять.

— Але ж ти й вередливий! То сватай Хотину Корчаківну, — сказав Лавр і засміявся.

— Чи ти здурів? Хотина як вигляне в вікно, то на вікно три дні собаки брешуть, а на виду в неї неначе чорт сім кіп гороху змолотив.

— Ну, то бери Ганну.

— Авжеж! Оце взяв би той кадівб, що бублика з'їси, поки кругом обійдеш, а як іде...

Карпо прикинув таке слівце, що богомольний Кайдаш плюнув і знов вибіг з повітки.

Хлопці стояли один проти одного, поспиравшись на заступи.

— Господи! Чи в вас Бога нема в серці, що ви в таку святу п'ятницю паскудите язики? Чи вам не треба помирать, чи ви не соромитесь святого сонечка на небі? Якого це бісового батька ви стоїте, згорнувши руки, діла не робите, та тільки язиками чортзна-що верзете! — крикнув Кайдаш і почав присікуватись до синів та махать стругом перед самим Карповим носом. Старий був нервний і серди-

тий, та ще більше сердився од того, що в його од самого ранку й рісочки не було в роті.

— Тату! — сказав гордо Карпо. — Ви покинули майструвать, а ми вам нічого не кажемо.

Старого неначе хто вщипнув. Він заговорив дрібно й сердито, наговорив синам сім мішків гречаної вовни, неважаючи на святу п'ятницю, та й пішов у повітку. Сини почали знов розмовлять.

— Коли я буду вибирать собі дівчину, то візьму гарну, як квіточка, червону, як калина в лузі, а тиху, як тихе літо, — сказав веселий Лаврін.

— Мені аби була робоча, та проворна, та щоб була трохи куслива, як мухи в Спасівку, — сказав Карпо.

— То бери Мотрю, Довбишеву старшу дочку. Мотря й гарна, й трохи бриклива, і в неї серце з перцем, — сказав Лаврін.

Лаврінові слова запали Карпові в душу. Мотря не виходила в його з думки, неначе стояла тут на току недалечке од його, під зеленою яблунею, і дивилась на його своїми темними маленькими, як терен, очима. Він неначе бачив, як пашіло її лице з рум'янцем на всю щоку, як білили її дрібні зуби між тонкими червоними губами. Карпо задумався, сперся на заступ і не зводив очей з того місця під яблунею, де він ніби вгледів свою гарячу мрію в червоних кісниках на голові, в червоному намисті з дукачем.

— Карпе! Чого це ти витріщив очі на яблуню, наче корова на нові ворота? — спитав Лаврін.

Карпо ніби не чув його слів та все дивився суворими очима на зелене гілля. Хотів він прогнать з-перед очей ту мрію, а мрія все стояла й манила його.

Сонце почало повертатъ на вечірній круг. Кайдашиха вийшла з хати і прикрила очі долонею. Вона була вже не молода, але й не стара, висока, рівна, з довгастим лицем, з сірими очима, з тонкими губами та блідим лицем. Маруся Кайдашиха замолоду довго служила в дворі, у пана, куди її взяли дівкою. Вона вміла дуже добре куховарить і ще й тепер її брали до панів та до попів за куховарку на весілля, на хрестини та на храми. Вона довго терлась коло панів і набралась од їх трохи панства. До неї прилипла якась облесливість у розмові й повага до панів. Вона любила цілувать їх в руки, кланятись, підсолоджувала свою розмову з ними. Попаді й небагаті панії частували її в покоях, садовили поруч з собою на стільці як потрібну людину.

Маруся пишала губи, осміхалась, сипала облесливими словами, наче дрібним горохом. До природної звичайності української селянки в неї пристало щось вже дуже солодке, аж нудне. Але як тільки вона трохи сердилась, з неї спадала та солодка луска, і вона лаялась і кричала на ввесь рот. Маруся була сердита.

— А йдіть, діточки, полуднуйте та й батька кличте! — крикнула Кайдашиха тонким голосом.

Лаврін покинув заступа й пішов до хати. Карпо стояв, спершись на заступ.

— Карпе! Йди, серденько, полуднуйте! Кидай роботу. Омельку, кидай майструвать. Вже з півдня звернуло.

— Покинь мені полудень на столі: я зараз приїду, — обізвався Кайдаш з повітки, не повертаючи голови.

Сини з матір'ю пішли в хату, а батько все сидів на ослоні та майстрував. Він не обідав тієї п'ятниці і не пішов полуднувати.

Сини пополуднували й пішли знов до роботи, а старий Кайдаш все працював. Вже сонце низько спустилось над лісом, а він і не думав полуднувать.

На дзвіниці вдарили в дзвін, і тонкий дзвінкий гук задрижав і розлився по селі на всі долини. Він ударився об близьку гору, вкриту лісом, одскочив і залунав коло дальшого шпиля, а там далі розлився десь далеко понад густим лісом та все лунав слабко та тихіше й замирав десь в тихих лісових западинах. Старий Кайдаш кинув струга і перехрестився. Він надів свиту й шапку, підперезався й пішов на гору до церкви.

— Омельку! Омельку! — гукнула Кайдашиха тонким голосом. — Не забудь зайти з церкви до пана та візьми гроші за вози, бо завтра треба йти

в Богуслав на ярмарок. Адже ж завтра в Богуславі ярмарок. Чи чуєш?

— Та чую, чую! — обізвався Кайдаш з-за двора й пішов на гору до церкви.

— Та, будь ласка, не заходь до шинку. Проп'єш гроші, не матимеш з чим іти на ярмарок, — знов крикнула Кайдашиха, виглядаючи з сіней.

Кайдаш прийшов до церкви; церква була ще заперта. Він сів коло дверей на кам'яних східцях і поклав шапку коло себе. На горах за шпилями, вкритими лісом, пишно горів вечірній світ сонця. Всі шпилі чорніли в тіні, а між ними в долини проривався світ пучками, заливав западини золотими пасмами, пронизував кожний верх дерева і блищав крізь зелений лист, як через кришталь. Над лісом розлився дивний спокій, а дзвін гув та дрижав над шпилями, тричі одбиваючи свій згук. Кайдаш сидів, мов дерев'яний, і на його лиці розливався якийсь смуток та жаль. Сторож брязнув ключами, одмикаючи важкий здоровий замок. Кайдаш кинувся, аж затрусився.

Одчинили церкву. Прийшов священник з дяком і почав правити вечерню. Паламар був у полі. Кайдаш пішов у вітвар служить за паламаря, посвітив свічки перед образами й подав священникові кадильницю...

Церква була зовсім порожня, тільки в бабинці стояли три баби в намітках. Кайдаш молився, стоячи навколішки, не зводив ясних очей з царських

врат, а його широке бліде лице стало жовте, як віск, жовте, як лице в ченця.

Вийшовши з церкви, Кайдаш пішов до пана за грішми. Він був добрий стельмах, робив панам і селянам вози, борони, плуги та рала і заробляв добрі гроші, але ніяк не міг вдержати їх у руках. Гроші втікали до шинкаря. Панщина поклала на Кайдашеві свій напечаток.

Забравши гроші, Кайдаш пішов додому, але при самій дорозі стояв шинок. Кайдаш не їв цілий день. Голод затяг йому живіт. «Треба випити хоч одну чарку горілки: одна чарка не гріх, бо вже од голоду аж шкура болить», — подумав Кайдаш і зайшов у шинок.

В шинку було кілька чоловіків. За столом сидів його кум з лисиною на всю голову. Кайдаш сів з ними за стіл і почав балакати, випивши чарку горілки.

— Оце, куме, так натовився, аж спина болить, — промовив Кайдаш.

— Що ж ти таке важке робив? — спитав його кум.

— Та все лагоджу вози та підробляю осі. Ота мені каторжна гора потрощила не одного воза! А вже скільки я осів поламав через ту іродову гору, то й полічити не можна.

Дорога в село йшла коло самого Кайдашевого городу. Вона спускалась з крутого шпиля, як з печі. Вози з снопами часом котились з гори і тягли вниз за собою й волів.

— То застав синів трохи розкопачь шлях, — сказав кум.

— А хіба ж я один возитиму тудою снопи? Аджэ ж і ти возиш. Чом би пак і тобі не розкопачь, — сказав Кайдаш, выпиваючы другу чарку.

— Нема, бач, мені діла. Ніби я сиджу, згорнувши руки, — абізвавсь чоловік, — а воно було б дуже добре розкопачь возвіз, та ще там трошкы навскосы.

— Авжеж навскосы, щоб, бач, було не так круто: так, приміром, од того чагаря та до мого тину, — сказав Кайдаш, ще й пальцем махнув навскосы.

— Або хоч і так, приміром, навскосы од твого тину, де стоїть стара груша, та до чагарника, — сказав кум і махнув пальцем навскосы на другий бік. — От і возы былы б цілы.

— Так было б ще луччэ... та ще якбы взяты заступом поза тым сучым горбом попід самым тинем, — сказав Кайдаш, выпившы чарку і запаливши люльку. — Та вже й посадыло той горб, неначэ оту гулю на твоей лисині, куме! Вже той каторжний горб сидыть мені отут у печінках.

— Коли б ты знав, то я вже чэрэз його підірвався: мене вже поруха взяла. Коли не їдь, то все підспырай воза спыною, — сказав кум, — всю спыну поколов ік бісовому баткыві.

— Та, здається, куме, і ты сам котывся з тыей горы з своею Ганною, вертаючысь з хрэстын? — абізвавсь з кутка чоловік.

— І як ті люди їздили з такої гори і не розкопали, одколи Семигори стоять, — говорив Кайдаш, наливаючи чарку з кварти.

Вже сонце зайшло, вже стало надворі поночі, а Кайдаш усе пив у шинку, доки не пропив половини грошей, і вже п'яний потягся додому.

Кайдашиха з синами вже повечеряла. Вже в хаті полягали спать, як батько застукав у двері.

— Жінко, одчиняй! — закричав Омелько й почав лупить з усієї сили кулаком у двері.

— А де ж ти, волоцюго, волочився до цього часу? — крикнула Кайдашиха з хати. — Не одчиню! Ночуй надворі, коли пропив гроші. Про мене, лягай там під тином.

— Одчини, бо вікна поб'ю! — репетував Кайдаш і лупив у двері ногою так, що поганенькі двері аж торохтіли.

— Як поб'єш, то й повставляєш. Одначе завтра в Богуславі ярмарок, — обізвалась з хати жінка.

Лаврін устав і одчинив батькові двері. Батько переступив поріг, заточився, поминув хатні двері та й пішов лапач стіни в темних сінях. Замість дверей він налапав драбину й звалив її, потрапив на діжку з водою, скинув кружок і шубовснув у воду обома руками.

Кайдашиха наносила повнісіньку діжку води. Вода через верх полилась додолу.

— Жінко! Де ти у вражого сина діла двері? — кричав Кайдаш. — Чи це я вліз у ставок? Покарала мене свята п'ятінка! Прийдеться пропасти.

Кайдашеві здавалось, що він іде через вузьку греблю попід вербами і що він шубовснув з греблі у ставок.

— Хіба ж ти не бачиш, що ти в сінях, — сказала Кайдашиха.

— А може, це я згубив очі на греблі? Нічогісінько не бачу! Їй-богу, нічогісінько! А може, кум повидирав мені баньки з лоба, — говорив Кайдаш сам до себе, — оце лиха моя годинонька! Як же оце я прийду додому без очей?

Кайдаш махнув рукою й зачепив горщик на полиці. Горщик полетів Кайдашеві на голову й гепнув об землю.

— Яка це іродова душа кидається горшками? Марусю! Та не кидайся-бо! При... присягаюсь, що вже більше не буду.

Кайдашиха схопилась з постелі, кинулась до печі й почала роздувати жар, притуливши до його суху тріску. Вогонь блиснув на всю хату і полився через одчинені двері в сіни.

— О! Кум вернув мені очі. Постривай же, лисий дідьку! Я тобі завтра... я тобі оддячу!

І з тими словами Кайдаш вліз у хату. Лице його було жовте, як віск. Рукава по лікті були мокрі, і з їх текла патьоками вода. На землі з'явилися смужки з водяних крапель, неначе разки намиста, розкидані й поплутані на всі лади.

— Побила мене лиха година та нещаслива! — загомоніла Кайдашиха. — З чим же ти поїдеш зав-

тра на ярмарок, коли пропив гроші? Треба солі, треба горшків, треба смоли. Чим ти будеш мазати вози? Настає возовиця. Та треба дечого накупить ік весіллю. Адже ж думаєш женить сина.

— Брешеш! Я не пропив грошей. Осъдечки гроші, та тобі не дам, — сказав Кайдаш, вдаривши рукою замість кишені по припічку. — Дулю візьмеш, а не гроші.

— От тепер, тату, вже не будете в воді потопати та од наглої смерті помирать, — обізвався з лави Карпо насмішкуватим голосом.

— А ти чого обзиваєшся? Матері твоїй сторч та й борщ! Спи отам, коли ліг, а то я тебе палицею зверху, — сказав Кайдаш, заточившись і впавши на лавку.

— І годі вже тобі! Ще мало того крику, — спиняла мати Карпа.

Кайдаш кинув свиту на лаву в куток, звалився, але не дістав головою до свити. Голова стукнула, неначе хто кинув на лаву гарбуза. Він як упав, так і захріп на всю хату. Кайдашиха погасила каганець, і в хаті все стихло і втихомирилось. Тільки собаки надворі ще довго брехали, роздратовані криком та світлом у хаті в таку пізню добу.

Всі поснули в хаті, тільки Карпо довго не спав і все неначе бачив під зеленою яблунею свою мрію в червоних кісниках на голові та в червоному намисті з дукачем.